

بررسی و نقد شیوه تدبیر «سوره - واژه محور» قرآن کریم

روح الله محمدعلی نژاد عمران*

استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

حمید نصرتی

کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

فرزاد دهقانی

استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه سبزوار، سبزوار، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۱)

چکیده

تدبیر دستوری همگانی است که انجام آن در قرآن برای عموم میسر دانسته شده است؛ صاحب نظران علوم قرآنی در پی ساده‌ترین راه برای آموزش تدبیر در قرآن به عموم مردم روش‌هایی را به دست داده‌اند. از جمله روش‌های ارائه شده، شیوه سوره-واژه محور است. شیوه‌ای که برای تدبیر در قرآن، تکیه محض بر واژه و یا بر یک سوره خاص نداشته؛ بلکه به صورت تلفیقی به کلمات و سوره‌ها می‌پردازد. این مقاله به شیوه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی به نقد شیوه تدبیر سوره-واژه محور قرآن کریم و کارکردهای پرداخته است. در شیوه سوره-واژه محور، تدبیر احاطه بر غرض نزول کلمات، آیات و سوره معنا شده که شرط تحقق آن طهارت بوده و نخستین گام در آن، تفکر است. تدبیر در این شیوه، از سطوح مختلفی برخوردار می‌باشد که با رسم نمودارهایی همراه است. این شیوه ضمن بهره‌مندی از امتیازات، مورد نقد مبنائی و روشی است؛ تدبیر، احاطه و دستیابی به کنه مطلب نیست بلکه دقت و تأملی عمیق است که همراه با توجه قلبی باشد. ثانیاً تفکر، سطحی متفاوت از تدبیر بوده و نباید مرحله‌ای از آن دانست. ثالثاً هدف تدبیر، عمومی کردن فهم قرآن است لذا تعیین سطوح مختلف در استفاده از این شیوه و رسم نمودارهای پیچیده که نیازمند کسب مهارت‌های

---

* E-mail: alinejad@atu.ac.ir (نویسنده مسئول)

فراوانی است برای عموم میسر نبوده و به تفسیر نزدیک تر است. رابعاً آنچه در شیوه مورد بحث به تدبیر کلمه‌ای یاد می‌شود، نوآوری خاصی نشده است جز اینکه نمودارهای پیچیده به آن اضافه شده که فرد را دچار سرگردانی می‌کند.

واژگان کلیدی: تدبیر، برداشت، واژه‌محور، سوره‌محور، فهم قرآن.

بیان مسأله

امروزه محققین حوزه فهم قرآن معتقدند، برای درک بهتر آموزه‌های قرآن، عبرت‌پذیری و در نتیجه رسیدن به هدایت، نیاز به تدبر در آیات قرآن است. چیزی که خود قرآن نیز به آن اشاره داشته‌است و فرمود *«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»* (ص/۲۹) [این] کتابی مبارک است که آن را به‌سوی تو نازل کرده‌ایم تا در [باره] آیات آن بیندیشند و خردمندان پند گیرند. این آیه شرط استفاده از برکات قرآنی را تدبر می‌داند و بیان می‌دارد که قرآن، برکات و خیرات فراوانی را برای همه اقشار مردم به دنبال دارد و می‌کوشد مسیر درست زندگی کردن را به انسان بیاموزد و وی را از پرتگاه ضلالت و ناکامی نجات دهد؛ البته شرط بهره‌مندی از آموزه‌های قرآنی، تدبر در آن است. تدبر یعنی توجه به عاقبت چیزی و هدف از تدبر در قرآن، رسیدن به غرض حقیقی آیات قرآن کریم است. به تعبیر دیگر، می‌توان گفت تدبر در قرآن؛ یعنی انسان غرض اصلی کلام الهی را متناسب با ظرفیت و توان خود بفهمد. برای رسیدن به این امر، نیاز به پیروی از قواعد، مبانی و روش‌های خاصی است که با به کار بردن آن‌ها، نتیجه بهتری حاصل می‌گردد. برای ورود به تدبر، مقدماتی لازم است که یکی از آن‌ها «انس با قرآن» و دیگری «طهارت» است.

بحث تدبر از دیرباز مورد توجه قرآن‌پژوهان مسلمان بوده و برای بررسی مفهوم آن، تحقیقات زیادی انجام داده‌اند و کم‌وبیش به نتایجی رسیده‌اند. در دوره معاصر (بعد از انقلاب اسلامی) در ایران مؤسسه‌هایی وجود آمد که به عموم مردم تدبر در قرآن آموزش می‌دادند تا برای درک بهتر تدبر و استقبال بیشتر مردم به قرآن، قواعد، مبانی و روش‌هایی وضع کنند و در چارچوب آن قوانین حرکت کنند تا از قرآن مهجوریت‌زدایی شود. البته می‌توان هدف عمده مؤسسان این شیوه‌ها را، تلاش جهت ارجاع دادن مردم امروزه به قرآن و آشنایی آن‌ها با آموزه‌های قرآنی دانست. برای این کار ابتدا سعی کرده‌اند تا

مفهومی از تدبیر را ارائه دهند و در ادامه روش تدبیر در قرآن را به همه پیامبرزاد تا با استفاده از آن جامعه سمت و سوی قرآنی بگیرد.

چارچوب تدبیر تنها در حوزه آیات قرآن صورت می‌پذیرد که می‌توان گفت تعبیری از فهم قرآن به قرآن است. هدف شیوه‌های تدبیری این است که جامعه انسانی را که از قرآن فاصله گرفته، به این کلام عظیم نزدیک کند و پیوند ناگسستنی بین قرآن و انسان به وجود آید. باید دید این شیوه‌ها تا چه حدی موفق عمل کرده‌اند.

با نگاهی در آثار دانشمندان در حوزه فهم و تدبیر در قرآن، می‌توان به توجه ویژه محققان مسلمان به این بحث به‌ویژه در عصر حاضر پی برد. بیشتر این پژوهشگران درباره واکاوی مفهوم تدبیر و تدبیر در قرآن تألیفاتی داشته و جدیداً برخی بر آن شدند تا با آموزش صحیح روش تدبیر در قرآن به عموم مردم، قرآن را از مهجوریت خارج سازند و جامعه را با آن مانوس گردانند؛ این مقاله بر آن است تا به سوال «شیوه تدبیر سوره - واژه محور دارای چه مزایا و نواقصی است؟»، به روش توصیفی و تحلیلی پاسخ گوید.

۱. مفهوم‌شناسی تدبیر

واژه تدبیر، باب «تفعل» و از ریشه (د ب ر) گرفته شده است. لغت‌شناسان برای این واژه (دبر) معانی متفاوتی را ارائه داده‌اند: مفردات در توضیح «دبر الشئ»، واژه (دبر) را به معنای پشت می‌داند که در مقابل (قبل) یعنی جلو می‌آید و این دو، کنایه از دو عضو مخصوص بدن انسان است (ر.ک؛ راغب اصفهانی، ۱۳۹۴: ۴۶۳). همین معنا را دانشمندان دیگری نیز بیان کرده‌اند (ر.ک؛ جوهری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۶۵۳؛ زبیدی، بی‌تا، ج ۱۱: ۲۵۲) و «تدبیر» نزد اهل لغت، هم به معنی نگاه کردن در عاقبت امور و تأمل در آن (ر.ک؛ طریحی، ۱۳۸۶ق، ج ۳: ۲۹۸) و هم به معنای تفکر بیان شده است (ر.ک؛ زبیدی، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۲۵۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴: ۲۷۳؛ طریحی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۲۹۹). «تدبیر» نیز که از همین ریشه گرفته شده است، معنایی شبیه به تدبیر دارد؛ یعنی در عاقبت کاری اندیشیدن

(ر.ک؛ راغب اصفهانی، ۱۳۹۴: ۴۶۴؛ فیروزآبادی، ۱۴۲۶ق، ج ۱: ۳۹۰؛ زبیدی، بی تا، ج ۱۱: ۲۵۶).

با توجه به تعاریفی که اهل لغت از تدبر ارائه کرده‌اند، معنای این کلمه، در دو معنای پشت و عاقبت کار به کاررفته است و عده‌ای دیگر هم تدبر را هم معنا با تفکر دانسته‌اند؛ اما باید توجه داشت که این دو واژه با یکدیگر تفاوت دارند؛ چراکه تفکر یعنی بررسی علل و خصوصیات یک امر، اما تدبر بررسی عواقب و نتایج آن است (ر.ک؛ عسکری، ۱۴۱۲ق: ۱۲۱؛ طریحی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۲۹۹) مفسران نیز تفاوت تفکر و تدبر را این گونه بیان کرده‌اند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۲۸؛ طوسی، بی تا، ج ۳: ۲۷۱).

بنابر نظر لغت‌شناسان، می‌توان گفت که تدبر یعنی نتیجه کار که پس از بررسی علل و عواقب یک کار به دست می‌آید و این کلمه معنای نزدیکی با واژه تفکر دارد گرچه در یک معنا به کار نمی‌روند.

غالب مفسران از شیعه و اهل سنت، معنایی که از تدبر ارائه کرده‌اند، همان معنایی است که اهل لغت بیان داشته‌اند؛ البته برای تدبر در قرآن، معانی متفاوتی را ذکر کرده‌اند که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد. علاوه بر کسانی که می‌گویند تدبر به معنای نظر در سرانجام کارها است (ر.ک؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۰: ۱۵؛ طوسی، بی تا، ج ۳: ۲۷۱)، گروهی دیگر دقت و تأمل را در آن قید می‌کنند؛ بدین معنی که تدبر یعنی در کاری درنگ و در انجام آن نگرستن که نتیجه آن چه خواهد شد (ر.ک؛ زمخسری، ۱۳۸۹، ج ۱: ۶۶۴؛ طبرسی، بی تا، ج ۵: ۲۵۹) و گروهی تدبر را بررسی چیزی پس از چیز دیگر می‌دانند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۲۶؛ جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج ۱۹: ۶۲۲). برخی نیز بررسی نتایج به دست آمده از یک کار و بررسی پشت و روی آن را تدبر می‌دانند که تفاوتش با تفکر در بررسی دلایل و عواقب کار است؛ تفکر بررسی دلایل کار و تدبر بررسی نتایج و عواقب کار را گویند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۲۸). با توجه به تعاریفی که مفسران از تدبر داشتند، چهار معنی از تدبر به دست آمد که عبارتند از: نظر در سرانجام

کارها، دقت و تأمل در کارها، بررسی چیزی پس از چیز دیگر و بررسی نتایج به دست آمده از یک کار.

برخی از مفسران در معنای تدبر در قرآن، ذیل آیه ۸۲ سوره مبارکه نساء (أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَتَوَكَّنْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) (آیا در [معانی] قرآن نمی اندیشند اگر از جانب غیر خدا بود قطعاً در آن اختلاف بسیاری می یافتند) سخن رانده و سعی بر آن دارند که از این آیه، قابل فهم بودن قرآن برای عموم مردم را برداشت کنند که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می شود.

مفهوم تدبر در قرآن نزد مفسران معنایی متناسب با معنای لغوی تدبر دارد؛ با نگاهی به تفسیر «المیزان»، معنای تدبر در قرآن، یعنی تأمل در یک آیه بعد از آیه‌ای دیگر است و این تأمل باید در یکایک آیات قرآن صورت پذیرد تا فهم قرآن حاصل شود (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۲۶). در معنایی دیگر، تدبر یعنی درنگ کردن در معنای آیات قرآن و با بینش عمیق در معنای آن نگرستن (ر.ک؛ زمخشری، ۱۳۸۹، ج ۱: ۶۶۴). تأمل در آیات باید با بصیرت نیز همراه باشد تا نتیجه کار به حد شایسته خود محقق شود (ر.ک؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۱: ۴۷۴) این را نیز باید توجه داشت که دقت و درنگی که صورت می پذیرد، باید با در نظر گرفتن همه آیات قرآن باشد؛ یعنی هر آیه در پی آیه دیگر مورد مذاقه قرار گیرد (ر.ک؛ جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج ۱۹: ۶۲۲). هر کس باید در حد توان خود در قرآن تدبر کند و فهم مورد نیاز خود را از آن به دست بیاورد؛ چراکه قرآن برای همه قابل درک و فهم است که اگر این گونه نبود، دستور به تدبر در آن داده نمی شد (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۲۸). این درنگ و تأمل منحصر در عواقب و پشت کارها نیست، بلکه بعد از آن درباره هر تأملی استفاده می شود؛ خواه تأمل در حقیقت و اجزای چیزی باشد یا تأمل در سوابق و اسباب و ... (ر.ک؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۹۰). بنابراین باید به طور همه جانبه و از همه جهات در قرآن اندیشه کرد تا به فهم درستی از معنای آن دست یافت (ر.ک؛ محمدعلی نژاد عمران، روح الله، ۱۳۹۴ش: ۱۴۹).

۶	قرن ششم	-	-	۱	۱	۷	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۷	قرن هفتم	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۸	قرن هشتم	-	-	-	-	-	-	۲	۱	-	-	-	-	۱	۲	-	-	-	-
۹	قرن نهم	-	-	-	-	-	-	۲	-	-	-	-	-	۲	-	-	-	-	-
۱۰	قرن دهم	-	-	-	-	-	-	۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۱	قرن یازدهم	-	-	-	-	-	-	۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۲	قرن دوازدهم	-	-	-	-	-	-	۵	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۳	قرن سیزدهم	-	-	-	-	-	-	۱	۴	-	۱	-	-	-	۱	-	-	-	-
۱۴	قرن چهاردهم	-	-	-	-	-	۱	-	۵	-	-	-	-	۶	۳	-	-	-	-
۱۵	قرن پانزدهم	۱	-	۱	۱	۱	-	-	۱۱	۱	-	-	-	۵	۴	-	-	-	-

۲. بررسی شیوه سوره-واژه محور

شیوه سوره-واژه محور، شیوه‌ای است که برای تدبیر در قرآن، تکیه محض بر واژه و یا بر یک سوره خاصی نمی‌کند؛ بلکه به صورت تلفیقی کار می‌کند؛ یعنی گاهی به تدبیر در کلمات می‌پردازد، گاهی هم تدبیر در سوره‌ها را مدنظر خود قرار می‌دهد و گاهی هم تدبیر قرآن به قرآن. برای این کار ترتیب خاصی نیست؛ یعنی نیازی نیست که فرد متدبیر لزوماً ابتدا تدبیر کلمه‌ای را فراگیرد، بعد سراغ تدبیر سوره‌ای برود و یا بالعکس؛ بلکه با توجه به مخاطب و یا موضوع بحث و تحقیق، روش آن‌ها مشخص می‌گردد که آیا تدبیر کلمه‌ای داشته باشند یا سوره‌ای و یا قرآن به قرآن.

توجه به عاقبت در این شیوه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که دارای مراتب و مراحل است. این مراحل عبارتند از: عاقبت‌اندیشی، عاقبت‌سنجی، عاقبت‌شناسی، عاقبت‌نگری و عاقبت‌گرایی (ر.ک؛ اخوت، ۱۳۹۲، ج ۱: ۷۲). این مراحل در شکل ذیل نمایش داده می‌شوند:

مراحل توجه به عاقبت

- مراد از بررسی در عاقبت کاری یا چیزی، سخن از یکی از موارد زیر است:
- الف. دلیل و غرض وقوع آن کار که به واسطه آن دلیل، آن کار واقع می‌شود.
- ب. سمت و جهت وقوع کار ممکن است به سمت موفقیت یا ناکامی باشد.
- ج. عکس‌العملی که در اثر بروز آن کار به وقوع می‌پیوندد.
- د. آثار و نتایج مثبتی که در اثر آن کار به وجود می‌آید.
- ه. تبعات و نتایج منفی که در اثر آن کار پدیدار می‌شود.

و... هر یک از موارد فوق را می‌توان در یک موضوع بحث کرد که در این شرایط، تدبیر در هر موضوع، توجه به عاقبت آن موضوع است (همان). در واقع هدف از طی همه این مراحل، برای دستیابی به نتیجه‌ای است، که هر فرد بتواند با تدبیر در قرآن، به سمت آن هدایت شده و فردی قرآنی گردد.

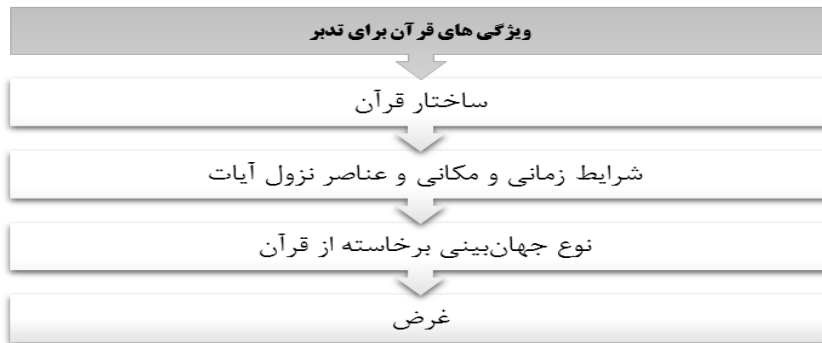
۲-۱. تعریف تدبیر از نگاه این شیوه

برای شناخت بهتر این شیوه، ضروری است تا به تعریف تدبیر از نگاه این شیوه پرداخته شود. تدبیر در این شیوه که به عنوان یکی از نعمت‌های ارزنده الهی و هدیه شده به انسان شناخته می‌شود، به معنای توجه به عاقبت چیزی است؛ چراکه با این عمل هر فردی می‌تواند عاقبت و انجام هر کاری را مورد بررسی قرار دهد و در آن به تفکر پردازد. انسان با تدبیر است که می‌تواند غایت و هدف پدیدارشدن هر چیزی را بررسی کند و ارتباط آن را با غایت خود بسنجد (اخوت، ۱۳۹۲، ج ۱، صص ۷۱-۷۲). هر پدیده‌ای در این جهان که آفریده شده است، با غرض و هدایت انسان در ارتباط است و آن را برای رسیدن به هدفش یاری می‌رساند. تدبیر می‌تواند ارتباط آن پدیده را با انسان کشف کند.

هر موضوعی یک هدف و غایتی دارد. توجه به عاقبت هر موضوعی، تدبیر در آن موضوع است. «در تدبیر در قرآن، موضوع تدبیر، همان موضوعات کلمات، آیات و سوره‌های قرآن است» (همان: ۱۷۳)؛ بنابراین در یک تعریف می‌توان گفت تدبیر در قرآن یعنی توجه به عاقبت کلمات، آیات و سوره‌های قرآن. باید توجه داشت که قرآن کریم که به عنوان یک موضوع برای تدبیر است، دارای ویژگی‌هایی است که با نداشتن آن‌ها تدبیر در قرآن غیر ممکن می‌شود. این ویژگی‌ها عبارتند از:

الف. ساختار قرآن که از کلمات، جملات، آیات، عبارات‌ها و سوره‌ها تشکیل شده است.

ب. شرایط زمانی و مکانی و عناصر نزول آیات ۳. نوع جهان‌بینی برخاسته از قرآن ۴. غرض.

ویژگی های قرآن جهت امکان تدبیر

با توجه به مطالب بیان شده، می توان گفت تدبیر در قرآن یعنی هر فرد هر کاری که بخواهد سرانجامی مثمر ثمر داشته باشد، باید مبنا و اساس کارش استوار باشد و اصول آن ثابت بماند.

۲-۱-۱. مبانی و اصول

شیوه سوره-واژه محور نیز دارای اصول و مبانی است که براساس آن به آموزش تدبیر همت می گمارد. تدبیر یعنی توجه به عاقبت چیزی و تدبیر در قرآن یعنی احاطه بر غرض نزول قرآن. برای این که به غرض نزول قرآن دست یافت، باید قرآن قابل فهم باشد. آنچه که مسلم است، قرآن کلام خدا و از جانب او بر قلب والاترین انسان یعنی حضرت محمد (ص) به صورت تمام و کمال و بی هیچ کم و کاستی نازل شده است. خداوند قرآن را برای هدایت بشر فرو فرستاده و لازمه هدایت یافتن انسان توسط قرآن، قابل فهم بودن آن است. برخی از اصول مهمی که در رجوع به قرآن ضروری است و از روایات به دست می آیند، عبارتند از:

الف. قرآن به عنوان مهمترین رافع نیاز انسان، عطایی منحصر به فرد برای اوست. هیچ چیز به اندازه قرآن نمی تواند نیازی را از انسان برطرف کند؛ ب. درجات انسان در دنیا و

آخرت به فهم معانی آیات قرآن وابسته است. لذا هر چه انسان با این مفاهیم انس بیشتری داشته باشد، از رفعت، شکوه، و درجه بیشتری نزد خداوند (در دنیا و آخرت) برخوردار است؛ ج. قرآن برای کسی که آن را یاد گرفته، همراه و معلمی دائمی است و چنین شخصی را به درجات عالی رهنمون می‌سازد. شرط این تعلیم و ترفیع، تمسک به مضامین آن است؛ د. انسان با قرآن می‌تواند توفیق دستیابی به درجاتی از نبوت را داشته باشد؛ ه. کسی که قرآن می‌خواند گویی تمام کتب انبیای گذشته را خوانده است؛ و. قرآن منبع نور، هدایت و علم است برای کسی که از آن بهره ببرد؛ ز. سزاوار است تا پایان عمر به یاد دادن و یاد گرفتن قرآن اهتمام داشت؛ ح. قرآن سبب فعال شدن تفکر حقیقی و حیات بخش است؛ ط. تلاوت قرآن جلا دهنده قلب است؛ ی. کسی که قرآن می‌خواند به گنج‌های بی‌نهایتی دست می‌یابد؛ ک. خواندن قرآن نجات‌دهنده از مهلکه‌هاست؛ ل. همراهی با قرآن ایمنی‌دهنده از وحشت‌های دنیوی است؛ م. با مراجعه به قرآن می‌توان به اخبار همه هستی و آنچه مورد نیاز انسان است، دست یافت؛ ن. کسی که قرآن می‌خواند از ویژگی‌های قرآن بهره‌مند می‌شود (همان، صص ۲۷-۳۵). بنابراین مهمترین مبنای این شیوه، قرآن کریم و سپس روایات معصومین (ع) است که تأکید ویژه‌ای به تدبیر در قرآن داشته و برای آن اهمیت ویژه‌ای قائل بوده‌اند. قرآن که کتابی حکیمانه است، نجات‌بخش کسی است که با آن هم‌نشین شود و در آن به تدبیر و تفکر بپردازد. «هر کسی که با قرآن نشست و برخاست نماید، بینایی او افزوده می‌شود و او به نور هدایت روشن و توانش برای پیمودن راه حق مضاعف می‌شود». مراد از قرآن هر دو ثقل یعنی کلام خدا و عترت پیامبر اکرم (ص) است که چنگ زدن به آنها، هدایت ابدی را به همراه دارد و گمراهی هرگز به سراغ فرد نمی‌آید (همان، ص ۲۱).

قرآنی که برای موفقیت و کامیابی دنیا و آخرت انسان فرود آمده است، شایسته و بایسته است تا برای همگان قابل فهم باشد و از پیچیدگی به دور باشد. کلام خدا برای

همه به فراخور شعورشان قابل فهم است و جایی که نیاز به توضیح دارد، عترت گرامی پیامبر آن را تبیین می‌نماید.

۲-۱-۲. شرایط و مقدمات

انجام هر عملی دارای شروط و مقدماتی است که تدبر نیز این گونه است. شیوه تدبری سوره-واژه‌محور برای ورود به این عرصه قرآنی، شروطی را برمی‌گزیند که به آن‌ها اشاره می‌شود:

۲-۱-۲-۱. تاب آوری

طهارت در این شیوه از اهمیت بسزایی برخوردار است تا جایی که برای فهم قرآن اصلی انکارناپذیر است و فرد متدبر باید قبل از هر چیزی به طهارت برسد (همان، ص ۳۹). کمترین کار برای دستیابی به طهارت، انجام واجبات و ترک محرمات است که این امور انسان را از هر آلودگی دور نگه می‌دارند و بر تقوای او می‌افزایند. فرد طاهر دارای روحی لطیف است که آمادگی پذیرش مسائل روحانی را دارد.

۲-۲-۱-۲. فراهم آوردن شرایط لازم برای تفکر و فهم آیات

باید زمینه‌ای فراهم شود تا سطح فکر فردی در جامعه افزایش پیدا کند. با توجه به این که در آیات بسیاری از قرآن به تفکر امر شده است، تقویت این قوه ضروری می‌نماید. با این که این شرایط بیشتر در جمع و کلاس درس تحقق می‌یابد، اما باید شرایطی فراهم شود تا هر کس بتواند قوه تفکر خودش را تقویت کند و به دیگری وابسته نگردد. فرد باید به بینشی برسد که بتواند خودش در آیات تدبر و تفکر کرده و بهره خود را از قرآن بگیرد.

۳. نظر به قرآن به انگیزه و قصد هدایت

تلاوت قرآن و مطالعه آن باید با این انگیزه و نیت باشد که کلام پاک الهی آن را در جهت رسیدن به هدایت کمک می‌کند. قرآن که سراسر نور و رحمت است، برای هر کسی که به قصد دستیابی به نور و رحمت و هدایت به آن رجوع کند، هدایت و کامیابی است. (هدی للناس و بینات من الهدی و الفرقان) (بقره/ ۱۸۵). [کتابی] که راهنمای مردم است و [دربردارنده] نشانه‌ها و دلایل آشکار و روشن از هدایت و جداکننده ق از باطل است). بنابراین قرآن برای همه هدایت است و نیت متدبر باید کسب هدایت و دوری از ضلالت باشد.

۴. خواندن قرآن با نظم و چینشی متناسب

قرآن که از نظم و ترتیب اعجاب‌انگیز و اعجاز‌آمیزی برخوردار است، دارای زیبایی و شیوایی منحصر به فردی است که با خواندن ترتیبی آن، جنبه‌های هدایتی آن نیز افزایش پیدا می‌کند. تلاوت قرآن با ترتیل و منظم، دقت و تأمل انسان را نسبت به کلام الهی افزایش می‌دهد (به ویژه که در ساختار بیانی و کلامی قرآن، زیبایی‌هایی وجود دارد که فطرت انسان را به شکل غیرقابل وصفی متعجب می‌سازد).

۵. تکرار تلاوت قرآن

از شروط مهم تدبیر در شیوه سوره-واژه محور، دراست و تمرین و تکرار آیات کلام الله مجید است؛ چرا که با این عمل فرد تا حدودی به فهمی از مفاهیم و معانی آیات دست پیدا می‌کند. قرائت بیشتر همراهی بیشتر با قرآن را در پی دارد که همین باعث افزایش انس با قرآن می‌شود. یکی از راه‌های دراست قرآن، تدریس آن به دیگران است. با بیان مطالب یا تدریس قرآن ولو به یک نفر و به صورت غیر رسمی، میتوان اولاً به داشته‌های خود واقف شد و ثانیاً آن مطالب را در معرض نقد قرار داد تا به اتقان بیشتری برسد و ثالثاً در عمق جان انسان حفظ شود. رابعاً فهم قرآن دارای مراتبی است که متناسب

با بالا رفتن رتبه فرد تغییر می کند». بنابراین تکرار تلاوت قرآن دارای بهره های فراوانی برای قاری و مقری است.

۶. بررسی آیات براساس چارچوب علمی

ظاهر قرآن حجت است و برای رسیدن به معانی عمیق آن، باید در ظاهر آن دقت و تأمل شود. «لازمه تفکر و تدبیر در قرآن، نظر و عبور در چارچوب ظاهر آن است». هر چه در ساختار ظاهری قرآن دقت بیشتری صورت گیرد، دستیابی به مفاهیم والای آن آسان تر می شود.

۷. جامع نگری در آیات

با توجه به معنای تدبیر و مراتب آن، علاوه بر آن که کلمات، آیات و سوره ها به صورت مجزا مورد بررسی قرار می گیرند، لازم است نوعی جامع نگری در تحلیل موضوعات مورد بررسی وجود داشته باشد. بنابراین برای تدبیر در قرآن، لازم است به جوانب مختلف یک موضوع که در قالب واژه ها، آیات، سوره و سوره ها بیان شده است، توجه شود. برای داشتن تدبری صحیح و رسیدن به غرض نهفته در قرآن، رعایت نکات فوق ضروری و از شرایط دستیابی به تدبری صحیح و همگانی است (اخوت، ۱۳۹۲، ج ۱، صص ۷۸-۸۰).

۸. روش

در این شیوه برای آموزش تدبیر، روش واحدی وجود ندارد؛ یعنی با توجه به مخاطب و قرآن آموز، روش های مختلفی پیاده می شود. این بدان خاطر است تا امر تدبیر تسهیل یابد و برای هر کس با هر توانایی که دارد، تدبیر و فهم قرآن میسر باشد. زبان قرآن که زبانی سهل و ممتنع است؛ یعنی باینکه زبانش گویا و رساست، اما هر کسی نمی تواند به عمق مفاهیم آن دست یابد و همانند آن را بیاورد، برای همه به یک اندازه قابل فهم و درک

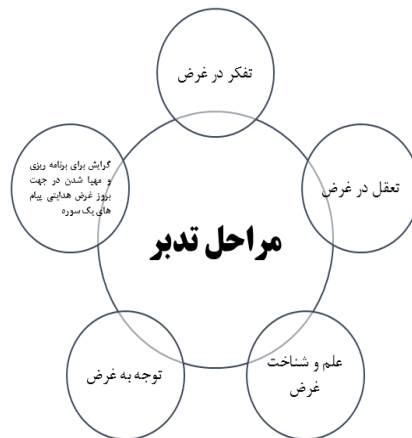
نیست؛ در نتیجه روش آموزش آن هم متناسب با هر فرد تغییر پیدا می‌کند. همه روش‌های تدبیری این شیوه، متناسب با اسلوب و قواعد قرآن تعریف می‌شوند و مبتنی بر تفکر و تعقل هستند.

درست است که پیروان این شیوه برای آموزش تدبیر، ابتدا و انتها تعیین نکرده‌اند؛ یعنی اجباری نیست که فرد متدبر بر اساس یک روش پیوسته به امر تدبیر پردازد، اما به‌طور کلی چارچوب خاصی را برای این روش تعیین کرده و کتاب‌هایی بر این اساس تألیف کرده‌اند. این روش‌ها عبارتند از: روش تفکر در قرآن، روش تدبیر کلمه‌ای، روش تدبیر سوره‌ای، روش تدبیر قرآن به قرآن و ... (همان، صص ۸۰-۸۱). در ادامه به صورت مختصر هر یک از این روش‌ها توضیح داده می‌شود.

۹. روش‌های تفکر در قرآن

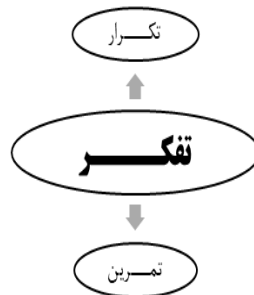
تدبیر در قرآن شامل پنج مرحله است که اولین مرحله آن، تفکر است؛ یعنی اولین گام برای تدبیر و محور مهم آن، تفکر است. این مرحله مهمترین مرحله تدبیر است که اگر به‌صورت دقیق و درست انجام نشود، مراحل دیگر تدبیر نیز تحقق پیدا نمی‌کنند. تفکر که نعمت بزرگی از نعمت‌های خداوند به انسان است، باعث شکوفایی ذهن و استعدادهای انسان می‌گردد و به دنبال آن پرده‌های جهل کنار رفته و دریچه‌های علم به روی انسان گشوده خواهد شد (همو، ۱۳۹۳، ج ۲: ۲۱). ذهن فرد متفکر جریان دارد و از حالت رکود خارج است.

محور مراحل تدبیر در شیوه سوره-واژه

دو مؤلفه مهم در تمرین بخشی تفکر در قرآن و استمرار آن، تکرار و تمرین است. با تکرار و تمرین زیاد هم انس بیشتری با قرآن برقرار می شود و هم توجه بیشتری معطوف مفاهیم نهفته در قرآن می گردد و به تدبیر بیشتر و بهتر می انجامد (همان: ۲۲).

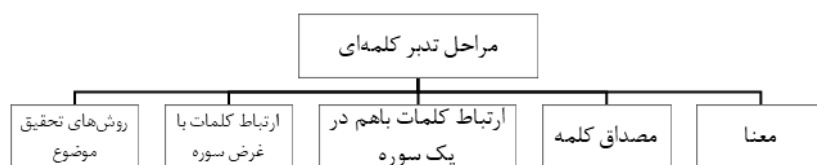

مؤلفه های مهم تفکر

«سیر تفکر در انسان که منحصر به اوست و دیگر موجودات از آن بی بهره‌اند، از حواس و خیال آغاز شده و به تعقل و رسیدن به علم حقیقی و عمل به وظیفه سوق می‌یابد» (همان، ص ۲۵). نمونه‌های عملی آن در سوره‌های قرآن پیاده شده و قرآن‌آموز با مطالعه آن می‌تواند بر اولین مرحله تدبیر مسلط شود. در تفکر، خوب دیدن و خوب شنیدن از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ چراکه قوه تفکر را فعال می‌کنند و در بهبودی نتیجه بهتر مؤثر هستند. خوب دیدن و خوب شنیدن خود تفکر است (همان: ۳۳).

۹-۱. روش تدبیر کلمه‌ای

تفکر در قرآن که برای تدبیر امری بسیار مهم است، می‌تواند به‌عنوان یک مقدمه برای ورود به چرخه تدبیر باشد. کلمه نیز می‌تواند در حکم ورود به تدبیر در متن آیات تلقی شود. با توجه به این که هر کتاب و نوشته‌ای از کلماتی تشکیل شده است، قرآن نیز این گونه است؛ البته در قرآن هر کلمه دارای معنی و مفهوم خاصی است و غرض خاصی در آن نهفته است. «بنابراین برای تدبیر در قرآن و نزدیک شدن به غرض آیات و سوره‌های آن، لازم است به تدبیر در کلمات آن پرداخت تا از رهگذر آن، تدبیر در کلام، آیات و سوره‌ها حاصل شود» (اخوت، ۱۳۹۳، ج ۳، ص ۲۱).

مراحل تدبیر کلمه‌ای

نکته مهم این که در هیچ مرحله‌ای نباید از طهارت مغفول ماند؛ چرا که «شرط لازم برای فهم قرآن در هر سطحی، برخورداری از طهارت متناسب با آن است» (همان، ۲۳).

در بررسی کلمات در سوره‌ها، ذیل هر سوره نکاتی را که از قرائت و ترجمه سوره به دست می‌آید، نوشته می‌شود. در کتاب روش تدبر کلمه‌ای، علاوه بر چند نکته‌ای که توسط مولف نوشته شده است، برای این که ذهن متدبر فعال شود، جاهایی خالی گذاشته شده تا متدبر و قرآن‌آموز نکاتی را که به ذهنش خطور پیدا می‌کند، یادداشت نماید. سپس برداشت‌هایی که از معانی کلمات می‌شود، به نگارش در می‌آید و بعد از اعراب سوره‌ها، نکات حاصل از همراهی کلمات با هم در سوره استخراج می‌گردد.

در بخش بعدی، مصادیق سوره مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ یعنی هر مصداقی که ممکن است، امری ذهنی باشد یا شیء خارجی. در آخر کلمات هر سوره که مصداق حق هستند، مورد مذاقه قرار گرفته و بررسی می‌شوند، نهایتاً غرض سوره مطالعه می‌شود و گزاره‌هایی که از «تفسیر المیزان» استخراج می‌گردد، بررسی می‌شوند (همان، ص ۴۹-۶۲).

۹-۲. روش تدبر سوره‌ای

سوره در قرآن یکی از تقسیمات حکیمانه‌ای است که خداوند برای بیان غرض خود که همان هدایت انسان به راه راست است، تدوین نموده است. هر یک از سوره‌های قرآن دارای موضوع واحدی است که ممکن است موضوعات دیگری را نیز در دل خود جای داده باشد. به تعبیر دکتر اخوت «سوره در قرآن، همان جامعه‌ای است که از کلمات و جمعیت‌ها و حرکت‌های مثبت و منفی تشخص یافته تشکیل شده‌اند و با خبردادن انسان از رخدادها و وقایع هستی، او را به هدایت تشویق و انذار می‌نمایند» (اخوت، بی‌تا، ج ۴،

ص ۱۱). هر یک از سوره‌های قرآن دارای غرضی هستند که نسبت به غرض سوره‌های دیگر، متفاوت است؛ یعنی هر سوره غرض مخصوص به خودش را دارد که از ابتدای سوره آغاز شده و با تمام شدن سوره، آن غرض نیز پایان می‌یابد (همان، ۱۲).

گفته شد که هر یک از سوره‌ها دارای یک موضوع واحد هستند که موضوع اصلی سوره می‌باشند و علاوه بر آن، موضوعات دیگری را نیز در خود جای داده‌اند. برای به دست آوردن این موضوعات، باید تدبیر سوره‌ای داشت. «تدبیر سوره‌ای عبارت از بررسی یکپارچه یک سوره و به دست آوردن موضوعات اصلی و فرعی آن برای دریافت و کشف غرض هدایتی آن» (همان، ص ۱۴). برای تدبیر سوره‌ای، در هر سوره روش متناسب با خود آن سوره انتخاب می‌شود که با روش سوره‌های دیگر متفاوت است. می‌توان برای هر سوره روش خاصی ابداع نمود که بتوان کل قرآن را براساس آن تدبیر نمود. توجه به این نکته ضروری می‌نماید که برای تدبیر در هر سوره و با هر روشی، نیازمند طهارت قرآن آموز و انس وی با قرآن است؛ این نکته مهم نباید مغفول واقع شود. برای انس بیشتر با قرآن، تکرار و تمرین و همچنین قرائت مکرر سوره‌ها توصیه می‌شود (همان، صص ۱۵-۱۶).

تدبیر سوره‌ای، با قرائت سوره و ترجمه آن آغاز می‌شود تا فکر و قلب متوجه کلام الهی باشد و با آن انس گیرد. بعد از آن، آیات قرآن موضوع‌یابی می‌شوند. «برای به دست آوردن فهم کلی سوره، درک و احاطه بر همه موضوعات مطرح شده در آیات سوره، ضروری است» که این عمل با رسیدن به غرض هر آیه ممکن است؛ چراکه هر سوره از آیاتی تشکیل شده و غرض سوره‌ها هم بر غرض آیات استوار است. از میان موضوعات به دست آمده در هر آیه، تفاوت و تمایز هر موضوع سنجیده می‌شود و موضوع کلی استخراج می‌گردد. سپس موضوعات کلی با هم سنجیده می‌شوند و موضوعات کلی تری به دست می‌آید تا به یک موضوع واحد برسند (همان، صص ۲۴-۲۶).

در مرحله بعد آیاتی را که با هم در ارتباط هستند، در یک دسته قرار داده می‌شود و بدین ترتیب موضوعات به صورت ترتیبی دسته‌بندی می‌شوند.

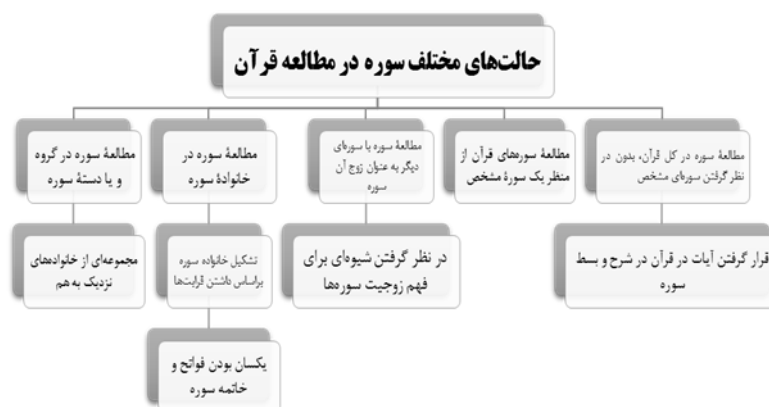
به عنوان نمونه در سوره مبارکه واقعه، آیات یک تا شش می‌توانند ذیل عنوان «ویژگی‌های وقوع واقعه» قرار گیرند (همان: ۳۱). در ادامه واژگان کلیدی هر سوره مشخص می‌شود که معرف خوبی برای موضوعات مطرح در آیه یا دسته آیه هستند. باید توجه داشت بررسی موضوعات سوره قبل از انتخاب واژگان کلیدی ضروری است (همان: ۳۶). در آخر، به بررسی غرض سوره پرداخته می‌شود. برای رسیدن به غرض سوره، ابتدا به فهرستی از موضوعات کلی و جزئی و کلمات کلیدی توجه می‌شود، سپس به سیر انتقال موضوعات نسبت به یکدیگر توجه می‌شود و در آخر باید تنبیهاتی را که می‌توان از موضوعات و سیر آن‌ها متوجه انسان دانست، یادآور شد (همان: ۴۱).

۹-۳. روش تدبر قرآن به قرآن

می‌توان گفت همه مراحل و روش‌های فوق، مقدمه‌ای برای رسیدن به تدبر قرآن به قرآن هستند؛ چرا که در تدبر قرآن به قرآن همه روش‌های فوق کاربرد دارد. تدبر قرآن به قرآن یک جمع‌بندی از تدبر کلمه‌ای و سوره‌ای است. در روش تدبر قرآن به قرآن، قبل از هر چیزی به دست آوردن غرض سوره لازم است؛ پس از آن می‌توان سوره را در حالت‌های مختلفی در قرآن مطالعه کرد که عبارتند از: الف. مطالعه سوره در کل قرآن، بدون در نظر گرفتن سوره‌ای مشخص؛ ب. مطالعه سوره‌های قرآن از منظر یک سوره مشخص؛ ج. مطالعه سوره با سوره‌ای دیگر به عنوان زوج آن سوره؛ د. مطالعه سوره در خانواده سوره؛ ه. مطالعه سوره در گروه و یا دسته سوره (اخوت، بی‌تا، ج ۵، صص ۲۹-۳۰).

۱۰. حالت‌های مختلف سوره در مطالعه قرآن

لازم به یادآوری دوباره است که داشتن طهارت در همه مراحل و مراتب شرط ضروری است و دوم این که مداومت بر قرائت و انس با آن نکته مهمی است که باید به آن توجه گردد. در کتاب «روش‌های تدبیر قرآن به قرآن»، سوره‌هایی به عنوان سوره اصلی انتخاب و سوره‌های دیگر در دسته‌هایی به آن سوره‌ها ملحق می‌شوند. در این بحث مطالعه دقیق سوره اصلی برای بالابردن دقت مطالعه آیات دیگر، لازم است. در آخر کتاب «روش‌های تدبیر قرآن به قرآن»، صفحاتی برای تمرین قرآن آموزان و متدبران در نظر گرفته شده است.

۱۱. هدف‌گذاری

هدف هر شیوه و جریان قرآنی خصوصاً در حوزه فهم قرآن، نهادینه کردن قرآن در جامعه انسانی است. هر شیوه قرآنی با هر روشی که دارد، سعی در ترویج مفاهیم قرآنی و همچنین مهجوریت‌زدایی از آن است. هدف این شیوه نیز با توجه به صحبت‌های دکتر اخوت، جریان قرآن در زندگی است؛ چرا که قرآن محور وحدت است و مسلمانان باید به وسیله قرآن متحد شوند.

جامعه امروز را که کفر و نفاق فرا گرفته و حتی مسلمانان از قرآن روی گردان شده‌اند، نیاز شدیدی به فراگیری تعالیم قرآن را احساس می‌کند؛ به ویژه که در کشورهای غربی مدام تبلیغ‌هایی علیه اسلام و قرآن با هزینه‌های کلان انجام می‌شود. در ایران عصر حاضر، با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره)، توجه دوباره به دین و آموزه‌های آن رونق گرفت و مردم ایران انگیزه فراوانی برای فراگیری تعالیم اسلام و پیاده کردن آن در زندگی خود داشتند. امروزه هر کسی اذعان دارد که «حرکت به سوی برپایی تمدن اسلامی با محوریت قرآن و اهل بیت (ع)، مهمترین دستاورد حرکت و قیام امام خمینی (ره) است». بنابراین بایسته است تا این حرکت در سایه قرآن تداوم داشته باشد. این شیوه نیز سعی دارد «در راستای تولید و تبیین علم مبتنی بر قرآن و البته روایات اهل بیت (ع) گام مهمی بردارد» (ر.ک؛ اخوت، ۱۳۹۲، ج ۱: ۱۶).

۱۲. نقد شیوه سوره-واژه محور

با وجود مجاهدت‌هایی که پیروان این شیوه در بحث تدبر در قرآن دارند و خدمات ارزنده‌ای را به جامعه اسلامی ارزانی داشته و متدبرانی را تحویل جامعه داده است، بایسته است نکاتی را در مود آن یادآور شد. هر کار نیک و پسندیده‌ای که در ترازوی نقد قرار گیرد، در ادامه بر غنای آن افزوده خواهد شد و در هدف و نتیجه آن تأثیرات فراوانی بر جای می‌گذارد.

۱-۱۲. نقد تعریف تدبر

تعریف این شیوه از تدبر، احاطه یافتن بر غرض نزول کلمات، آیات و سوره‌ها است که البته احاطه کامل بر آن‌ها، مختص اولوالعلم و محبتین است. باید گفت تدبر، دستیابی به کنه چیزی نیست، بلکه دقت و تأملی عمیق است که همراه با توجه قلبی باشد؛ یعنی نتیجه هر کار را تدبر نمی‌گویند، بلکه آن فکر و تأمل کردن است که تدبر نام دارد. اندیشه‌ای که قلبی است. به عنوان مثال به اندیشیدن در مورد یک مسئله، تفکر می‌گویند.

پر واضح است که هر اندیشیدنی چه سطحی و چه عمقی، نتیجه‌ای در پی دارد؛ حال چه نتیجه‌گیری درست باشد و چه اشتباه. به خود عمل اندیشیدن تفکر می‌گویند. می‌گویند فلانی اندیشه می‌کند؛ یعنی تفکر می‌کند. و نتیجه آن کار را تفکر نمی‌نامند. بنابراین در مورد تدبیر هم این گونه است؛ به عمل تأمل کردن و اندیشه قلبی تدبیر می‌گویند، نه رسیدن و احاطه یافتن بر سوره‌ها. فرد متدبیر با تدبیر می‌تواند بر غرض سوره‌ها دست یابد، اما دستیابی به آن غرض را تدبیر نمی‌نامند، بلکه عمل و همان دقتی که قلبی است، وی را به آن نتیجه می‌رساند.

تدبیر عمل و دستوری همگانی است و هر کس با هر شرایطی که دارد می‌تواند در قرآن تدبیر کند، بنابراین هر فردی بعد از تدبیر کردن، با توجه به سطح فکر و درک خود می‌تواند به نتیجه‌ای دست پیدا کند. بنابراین می‌توان گفت «تدبیر یعنی اندیشه قلبی». تفکر و تأملی که قلباً صورت گیرد، نه این که با غرض‌ورزی و پیش‌فرض‌های کاذب و برای بر کرسی نشاندن حرف خود باشد.

۱۲-۲. نقد شرایط

در مورد شرایط این شیوه برای تدبیر، باید گفت شرط‌های مهم و دقیقی برای ورود به تدبیر گذاشته شده که توجه به آن‌ها در بهبود کیفیت تدبیر بسیار تأثیرگذار است. از مهمترین و بهترین شروط این شیوه می‌توان به قرائت قرآن با نظم و ترتیب فعلی آن، تکرار تلاوت و قرائت و همچنین جامع‌نگری اشاره کرد که بسیار حائز اهمیت هستند.

علاوه بر شروط فوق، برخی از شروط هستند که به نظر با دستور قرآن نسبت به امر تدبیر، ناسازگار هستند. یکی از آن شروط، شرط طهارت است، آن هم طهارت همه‌جانبه. در این شیوه کمترین مرتبه طهارت، انجام واجبات و دوری از محرمات است. می‌شود گفت طهارت یعنی دوری از همه گناهان و پاک نگه داشتن روح و جسم از هر آلودگی.

باید گفت با این شرط، عملاً کفار و مشرکین، حتی برخی از مسلمانانی که معصیت کار هستند، از تدبیر در قرآن محروم می‌گردند. با این که دستور تدبیر در قرآن برای همگان است. نه تنها قید خاصی برای آن تدبیر مخصوص مسلمانان طاهر باشد، نیامده است، که بیشتر خطاب آن توبیخ و سرزنش است. توبیخ برای انسان‌های گناهکار است. بنابراین ضرورت بیشتر تدبیر برای گناهکاران و حتی کفار است که در قرآن تدبیر کنند و به واسطه آن به الهی بودن قرآن پی برده و مسلمان گردند.

از شروط دیگر، نظر به قرآن به قصد هدایت است. به نظر می‌رسد به جای این شرط، نظر به قرآن بدون تعصب و پیش فرض مناسب‌تر باشد. وقتی فردی بدون پیش فرض و خالی‌الذهن به سراغ قرآن برود و در آن تدبیر کند، خود قرآن فرد متدبیر را در مسیر هدایت قرار می‌دهد؛ چراکه قرآن کتاب هدایت است.

اما از شروطی که می‌تواند برای تدبیر، البته به صورت مشروط قرار داد، استماع است. مراد از مشروط بودن این شرط آن است که ممکن است استماع برای افرادی باشد که تا قرآن را نشنوند، نمی‌توانند در آن تدبیر کنند؛ یا افرادی باشند که نابینا هستند که در این صورت باید برای آن‌ها قرآن را قرائت کرد تا آیات الهی را بشنوند.

۱۲-۳. نقد روش

در روش تدبری این شیوه، اولین گام، تفکر است. این بدان معنا است که تا در قرآن تفکری صورت نگیرد، نمی‌توان در آن تدبیر کرد و تدبیر وابسته به آن است. اما باید گفت که تفکر، بحثی جدای از تدبیر است و در مرتبه‌ای دیگر قرار می‌گیرد. اگر هم آن را در تدبیر دخیل دانست، باید تفکر را جزء مقدمه‌ای برای تدبیر دانست نه این که در روش تدبیر، یک مرحله آموزش به تفکر اختصاص یابد. تفکر سطحی متفاوت از سطح تدبیر است و باید جدای از تدبیر بحث شود.

یکی از نقدهایی که می‌توان به این روش وارد ساخت، نمودارهایی است که بعضاً به صورت بسیار پیچیده رسم می‌شوند. شیوه سوره-واژه محور مفاهیم آیات و کلمات را به گونه‌ای به هم ربط می‌دهند و برای آن نمودارهایی رسم می‌کنند که برای فهمیدن آن باید چندین واحد نمودارشناسی گذرانند. نمودارهایی که پیچیدگی خاص خود را دارند (به عنوان نمونه؛ اخوت، ۱۳۹۳، ج ۳، ص ۱۸۴-۱۹۱). از این روش تدبری، فراگیری تفسیر سهل‌تر و قابل فهم‌تر است. به عنوان نمونه تفسیری مانند «تفسیر نور» نوشته دکتر مصطفی خرم‌دل، به راحتی و برای همه قابل فهم است. با توجه به این توضیح، یا باید این دسته از تفاسیر را تدبیر نامید، یا این که روش تدبری را که امروزه در برخی شیوه‌ها آموزش داده می‌شود، تفسیر نامید؛ البته برخی روش‌ها حتی از تفسیر هم پیچیده‌تر هستند.

ممکن است گفته شود مخاطب این کتب و روش تدبری دانشجویان و قشر تحصیلکرده است، باید گفت حتی برای قشر تحصیلکرده هم نباید آن را به صورتی آموزش داد که از تفسیر مشکل‌تر باشد. با نگاهی به تفاسیر نوشته شده، کاملاً مشخص می‌شود که مشکل‌ترین آن‌ها از لحاظ قابل فهم بودن، تفاسیر رمزی و صوفیانه هستند که البته مخاطبین خاص خود را دارند؛ اما تفاسیر دیگر تا حدودی برای همه قابل فهم هستند و نیازی به تدبیر به این صورت احساس نمی‌شود. ثانیاً این که هدف تدبیر، عمومی کردن فهم قرآن برای همه اقشار جامعه اعم از مسلمان و غیرمسلمان است؛ بنابراین نباید آن را برای قشر خاصی تعریف کرد و آموزش داد.

از دیگر بایسته‌هایی که شیوه سوره واژه-محور باید مدنظر خود قرار دهد، این است که تدبیر، باید در کل قرآن یا حداقل در سوره‌ها باشد؛ یعنی در قرآن از تدبیر کلمه‌ای حرفی نیامده است. یکی از اهداف تدبیر، روشن کردن عدم اختلاف در قرآن است. برای این که انسجام قرآن به دست آید، باید در کل قرآن و حداقل سوره‌های قرآن این ادعا ثابت گردد. ابتدا باید کل قرآن مدنظر قرار گیرد، بعد از آن سوره و سپس ارتباط آیه‌ها با هم. این که از ابتدا سراغ کلمه و معنای آن برویم، در تفاسیر هم این کار انجام گرفته و در

برخی تفسیرها تجزیه و ترکیب کلمات انجام شده و در برخی دیگر معانی آن هم بیان شده است. دیگر نیازی به فرضیه درست کردن و حدس زدن‌های ما نیست. حتی در برخی تفاسیر مثل «تفسیر المیزان» نوشته علامه طباطبائی و تفسیر «التحریر و التنبیر» نوشته ابن عاشور، به ارتباط کلمات و سیاق سوره‌ها هم دقت شده است؛ بنابراین در تدبر کلمه‌ای نوآوری خاصی نشده، جز این که نمودارهای پیچیده به آن اضافه شده است.

در این شیوه برای تدبر سطوح مختلفی است که برای هر مخاطب، یک سطح جداگانه انتخاب می‌گردد. به نظر می‌رسد تعیین سطوح مختلف برای تدبر، شایسته این کار نباشد؛ چرا که تدبر خود دارای سطح واحد و سطح اول از فهم قرآن است. اگر قرار باشد این فهم به سطوح بالاتر برود، وارد مرحله تعقل و تفقه و... می‌شود. تدبر باید در همان سطح اولیه و قابل فهم برای همگان بماند و در همان سطح آموزش داده شود. این که ما بیایم تدبر را که اولین سطح از فهم قرآن است، پیچیده کنیم و برای آن سطوح مختلف در نظر بگیریم، به نظر هنرمندانه نمی‌آید.

۱۲-۴. امتیازات

از ویژگی‌های مهم و شایسته شیوه سوره-واژه محور، توجه به استماع قرآن است. شنیدن آیات برای برخی جزء مراحل تدبر به شمار می‌آید و برای برخی دیگر جزء شرایط آن؛ مرحله یا شرایط بودنش وابسته به مخاطب است. شما وقتی تدبر می‌کنید، می‌خواهید ببینید قرآن چه می‌گوید؟ برخی تا نشنوند، نمی‌فهمند و برخی باید خوب و دقیق بشنوند، تا بعد بفهمند. استماع برای کسی که تا نشنود نمی‌فهمد، شرط به حساب می‌آید، و برای کسی که باید اول خوب بشنود تا بعد بفهمد، مرحله می‌شود.

از ویژگی‌های دیگر آن، توجه به انس با قرآن است که قبل از هر کاری باید این ویژگی را تقویت نمود. در این شیوه ابتدا انس با قرآن کار می‌شود سپس تدبر آموزش داده می‌شود. انس با قرآن از تکرار تلاوت و قرائت آیات الهی و مداومت بر آن به دست

می‌آید. هر چه بیشتر به قرآن نزدیک‌تر شد، انس با قرآن بیشتر افزایش می‌یابد. از امتیازات برجسته دیگر این شیوه، توجه ویژه و مؤکدانه به طهارت است. البته ب نظر نگارنده به عنوان شرط نمی‌تواند مورد پذیرش باشد اما توجه به آن در امر تدبیر از اهمیت والایی برخوردار است. در هر کتابی که تألیف این شیوه است، دقت شود، یکی از نکاتی که بسیار به انجام آن تأکید شده، طهارت است. «هر کس دارای طهارت و تقوای بیشتر باشد، استفاده او از قرآن بیشتر است. طهارت به معنای دوری از پلیدی‌ها در باور و عمل است و ملاک پلیدی را عقل و شرع مشخص می‌کند». به طور کلی می‌توان گفت طهارت یعنی دوری از هر آلودگی؛ چه آلودگی ظاهری باشد و چه باطنی. چه جسمی باشد و چه روحی و معنوی (اخوت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۳۶).

نتیجه‌گیری

تدبیر به عنوان یک دستور قرآنی و همگانی از همان ابتدای عصر اسلام مورد توجه مفسران قرار داشته‌است. گرچه در معنای اصطلاحی آن سخن استواری بیان نشده، اما در معنا و مفهوم لغوی آن نظرات فراوانی مطرح شده است که بیش از پانزده معنا را در برمی‌گیرد.

شیوه سوره-واژه‌محور روش برای آموزش تدبیر ارائه کرده‌است. پیروان این شیوه اهداف خود را توجه به عاقبت و عاقبت‌نگری معرفی کرده‌اند. نخستین گام تدبیر در این روش، تفکر است. فردی که می‌خواهد تدبیر خوبی داشته باشد، قبل از آن باید تفکر خوبی هم داشته باشد. گام دیگر، تدبیر در کلمات، آیات و سوره‌ها است. روش تدبیر در این شیوه به گونه‌ای است که فردی که می‌خواهد تفکر و تدبیر کند، ذیل هر کلمه، آیه و سوره، هر برداشتی از آن که به ذهن وی می‌رسد، یادداشت کند، سپس به بررسی و انسجام آن‌ها با یکدیگر می‌پردازد، در نهایت برداشت‌هایی که به حقیقت نزدیک‌تر است، به عنوان غرض سوره انتخاب می‌شوند. انجام این مراحل با رسم نمودارهایی است

که عموماً این نمودارها دارای پیچیدگی خاص خود هستند که هر کسی را توان فهم آن نیست و خود این نمودارها نیاز به شرح و توضیح دارد.

در مقابل مطالب بیان شده باید این نکته را مدنظر قرار داد که تفکر جدای از تدبیر است و نباید آن را مرحله‌ای از تدبیر شمرد. تدبیر امری اندیشه‌ای قلبی است که به فهم مراد الهی و نهایتاً هدایت بشر منجر می‌شود. به نظر می‌رسد مهمترین فاکتور در تدبیر، همان قلبی بودن آن است؛ چرا که با بررسی سیاق آیاتی که در آن بحث تدبیر مطرح شده است، همگی از بیماردلی و قفل بودن قلب صحبت می‌کنند. بنابراین خطاب قرآن برای تدبیر، کسانی هستند که از قلبی سلیم برخوردار نیستند و نیاز به کلیدی دارند که قلب‌های خود را گشوده و با دیده واقعیت به کلام الله بنگرند. فردی که می‌خواهد تدبیر کند و قرآن را فهم نماید، نخستین فاکتور این است که قلب خود را از همه کینه‌ها بزدايد، از تعصبات بیجا دوری گزیند و قلب خود را از آلودگی‌های این رذایل پالوده کند. در مورد برداشت‌های افراد در این شیوه باید گفت، برداشت بیشتر با حدس و گمان همراه است و فرد را در رسیدن به حقیقت دچار سرگردانی می‌نماید. برداشت از قرآن بحثی جدا است و نباید آن را با تدبیر آمیخت. می‌توان گفت تدبیر با این روش، یک نوع فرضیه‌سازی در مورد یافتن حقیقت باشد. حال آنکه قرآن را نباید با فرضیه و حدس تدبیر کرد. تدبیر را باید با تلفیقی از قلب و فکر انجام داد که نتیجه آن قطعاً در مسیر هدایت خواهد بود. برخلاف گمان که هر چند در بسیاری از مواقع نتیجه درست بدهد، اما احتمال خطا هم در آن می‌رود.

منابع و مأخذ

آلوسی، محمودبن عبدالله. (۱۴۱۵ق.). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*. تحقیق علی عبدالباری عطیه. بیروت: دار الکتب العلمیه.

- اخوت، احمدرضا و مریم قاسمی. (۱۳۸۹ق.). *تدبیر، چیستی، چرایی و چگونگی*. قم: انتشارات کتاب فردا.
- اخوت، احمدرضا. (۱۳۹۲ش.). *روش‌های تدبیر در قرآن. مقدمات تدبیر در قرآن*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت، چ ۵.
- _____ (۱۳۹۳ش.). *روش‌های تدبیر در قرآن. روش‌های تدبیر کلمه‌ای*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (ع)، چاپ دوم.
- _____ (۱۳۹۳ش.). *روش‌های تدبیر در قرآن. روش‌های تفکر در قرآن*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (ع).
- _____ (بی تا). *روش‌های تدبیر در قرآن. روش‌های تدبیر سوره‌ای*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (ع).
- _____ (بی تا). *روش‌های تدبیر در قرآن؛ روش‌های تدبیر قرآن به قرآن*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (ع).
- ابن عجیبه، احمد (۱۴۱۹ق.). *البحر المدید فی تفسیر القرآن المجید*. تحقیق احمد عبدالله قرشی رسلان، قاهره: انتشارات حسن عباس زکی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۳). *تفسیر تسنیم*. ج ۱۹. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ ه. ق.). *الصاحح: تاج اللغة و صحاح العربیه*. ۶ جلد. چ اول. بیروت: دارالعلم للملایین.
- راغب اصفهانی. حسین بن محمد. (بی تا). *المفردات فی غریب القرآن*. تحقیق محمدسید گیلانی. تهران: المكتبة المرتضویة.
- زبیدی، محمدبن محمد. (بی تا). *تاج العروس من جواهر القاموس*. تحقیق: مجموعه‌ای از محققین. ج ۱۱، بی جا: دار الهدایه.
- زمخشری، محمودبن عمر. (۱۴۰۷ق.). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوایل فی وجوه التناویل*. تحقیق مصطفی حسین احمد. چ سوم. بیروت: دار الکتاب العربی.

- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۷۴ش). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه محمدباقر موسوی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم-دفتر انتشارات اسلامی. چاپ پنجم.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۹۰ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. چ دوم. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تصحیح فضل الله یزدی طباطبائی. چ سوم. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵ش). *مجمع البحرین*. چ سوم. ج ۳. تحقیق احمد حسینی اشکوری. تهران: نشر مرتضوی.
- طوسی، محمدبن حسن. (بی تا). *التبیین فی تفسیر القرآن*. تصحیح احمدحیب عاملی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- عسکری، حسن بن عبدالله. (۱۴۰۰ه.ق). *الفروق فی اللغة*. جلد ۱. بیروت: دار الافاق الجدیده.
- فخر رازی، محمدبن عمر. (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر: مفاتیح الغیب*. بیروت: دار احیاء التراث العربی. چاپ سوم.
- فیروز آبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۵ه.ق). *القاموس المحيط*. چ اول. جلد ۴. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۱ش). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الإسلامیه. چاپ دهم.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۱ق). *الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل*. ترجمه و تلخیص محمدعلی آذرشب. قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
- محمدعلی نژاد عمران، روح الله. (۱۳۹۴ش). «تدبر در فهم قرآن». *فصلنامه سراج منیر*. سال ششم. شماره ۲۰. ص ۱۴۹.
- نجیب محمد، سیدحسین. (۱۴۳۴ق). *التدبر فی القرآن الکریم من الشهود إلی المشاهده*. قم: انتشارات دارالمحجّه البيضاء.